

Πυροβολισμοί, ταμπούρλα να ξεκουφάνουν, τυμπανοκρουσίες κι ένας κήρυκας να αναγγέλλει τον ερχομό των Αποκριών. Και να καλεί τα πλήθη: «Όποιος δεν έχει θρεφτάρι, να αγοράσει». Στο Βυζάντιο, η προτροπή ήταν επιτακτική: «Προσφωνούμαι σοι, πτωχέ, το σακκίν (σακάκι) σου πώλησον, την εορτήν διάβασον». Αργότερα, στη Νάξο, έγινε πιο πρακτική: «Προφωνεύγω σε, φτωχέ, κι αν δεν έχεις να αγοράσεις, κλέψε». Η πρώτη βδομάδα της Αποκριάς δε σηκώνει αστεία. Απαιτεί κρεατικό στο σπίτι, γουρουνόπουλο αν γίνεται, κι αναγγέλλεται πομπωδώς, εξού και ονομάζεται «Προφωνή» (και «Αμολητή», καθώς οι ψυχές των νεκρών φεύγουν από τον Κάτω Κόσμο και αμολιούνται στον Πάνω). «Κρεατινή» η δεύτερη βδομάδα, επειδή δεν τηρείται η νηστεία της Τετάρτης και της Παρασκευής (και «Άρτσι βούρτσι», επειδή όλοι τρώνε ό,τι τύχει, «όπως οι Αρμένιοι»). Και «Τυρινή» ή «Μακαρονού» η τρίτη, καθώς το τυρί και τα ζυμαρικά κυριαρχούν στο τραπέζι.

Από του Αγίου Αντωνίου (17 Ιανουαρίου) ξεκινούσαν οι γυναίκες τις «βεγγέρες» για να μπουν σιγά σιγά στο κλίμα της Αποκριάς. Μαζεύονταν σ' ένα σπίτι, ξεχωριστό κάθε φορά, και άρχιζαν τη βραδιά με παιχνίδια: Κολοκυθιά, μπερλίνα, τυφλόμυγα, άλογο, παπαδιά. Συνέχιζαν με αινίγματα και άσεμνα λογοπαίγνια, χόρευαν και τραγουδούσαν σατιρικά τραγούδια, συνήθως με σεξουαλικά υπονοούμενα: «Τσοι Μεγάλες Αποκρές, κουζουλαινονται κ' οι γρες», αποφαίνονταν με μαντινάδες στην Κρήτη.

Τσικνοπέμπτη, πια, κανένας δεν κρατιέται: Ακόμα κι ο πιο φτωχός «θα τσικνίσει τη γωνιά του», καθώς η τσίκνα του κρέατος που ψήνεται πρέπει να μοσχοβολήσει στην ατμόσφαιρα «για το καλό». Ψήνουν όλοι μαζί σ' ένα σπίτι ή καθένας χωριστά στο δικό του κι έπειτα, με τα ψητά στα ταψιά, μαζεύονται στον τόπο της διασκέδασης. Στο αποκορύφωμα του γλεντιού και της κρασοκατάλυξης, ξεκινούν ο χορός και το «άσεμνο» τραγούδι. Κι έπειτα, ντύνονται όλοι μασκαράδες και ξεχύνονται στους δρόμους. Οι μεταμφιέσεις (κουδουνάτοι, Γενίτσαροι, κουκούγεροι, καμουζέλες, μούσκαροι, σταχτιάρηδες) είχαν να κάνουν με την αναπαράσταση παρωδίας γάμου που κατέληγε σε κηδεία με τον νεκρό γαμπρό, την καιρία στιγμή, ν' ανασταίνεται. Κι ανάλογα με τον τόπο ή με το «σενάριο», τη νύφη και τον γαμπρό πλαισίωναν η γριά προξενήτρα, ο γέρο νουνός, ο γιατρός, ο τσιγγάνος, ο Εβραίος, ο Αρβανίτης, ο Αράπης, ο διάβολος κ.λπ. Μέσα στον χαμό, κάποιοι «χωροφύλακες» συνελάμβαναν φυγόδικο και τον έσερναν στον δικαστή, κατηγορούμενο ότι «εσκότωσε το γουρούνι του». Καταδικαζόταν σε θάνατο αλλά, λίγο πριν από την κρεμάλα, κατέφθανε η «βασιλική χάρη». Αλλού, θέμα ήταν η κηδεία του τσιγκούνη ή το εβραϊκό λείψανο ή ο γύφτικος γάμος ή η ληστεία του λόρδου ή το εργοστάσιο όπου έμπαινες γέρος κι έβγαινες νέος. Κοινό εργαλείο παντού ήταν ένα ομοίωμα φαλλού και κοινή κατάληξη όλων των παραλλαγών στα αποκριάτικα δρώμενα ήταν ο θάνατος και η ανάσταση του πρωταγωνιστή και η τελετουργική αναπαράσταση του οργώματος, της σποράς και του θερισμού.

Ο ποιητής Γεώργιος Βιζυηνός (1848 - 1894) περιέγραψε με λεπτομέρειες μια ανάλογη αποκριάτικη παράσταση (με πρωταγωνιστές καλόγερους) που επιβίωνε στον τόπο του, όσο ζούσε. Και τόπος του ήταν η Βιζύη, πανάρχαια πόλη της Θράκης, στο δρόμο για την Αδριανούπολη. Ο R. M. Dawkins («Το σύγχρονο καρναβάλι στην Θράκη και η θρησκευτική αίρεση του Διονύσου», 1906) έγραψε ότι το έθιμο έρχεται κατευθείαν από τη διονυσιακή λατρεία. Και ο Γ. Α. Μέγας («Ελληνικά εορταί και έθιμα της λαϊκής λατρείας», 1957) παρατήρησε ότι η όλη λειτουργία είναι αρχαιότερη και από τον Διόνυσο. Τη θεωρεί πράξη της θρησκείας των πρωτόγονων γεωργών που με μαγικά προσπαθούσαν να πετύχουν γονιμότητα της γης και καλή σοδειά. Σιγά σιγά, η «γονιμοποιός δύναμη» εξατομικεύτηκε και προσωποποιήθηκε ως θεός Φαλλός κι έπειτα θεός Διόνυσος. Με την οργανιστική λατρεία του να εξειδικεύεται στους διθυράμβους και να εξελίσσεται στο δράμα και στο θέατρο. Άλλωστε, το έθιμο της Βιζύης είναι κοινό στη Θράκη και θυμίζει τον θίασο των «κωμαστών» και τα εξ αμάξης των αρχαίων Αθηναίων στα αγροτικά Διονύσια, τους Χόες και τα Λήναια. Σ' όλες τις περιπτώσεις, υπάρχει σκετς με όργωμα και το υνί να ζεύονται νέοι ή παρθένες με άσεμνες ευχές και μίμηση ζευγαρώματος, με ξύλινο φαλλό, του δημοκρατικά εκλεγμένου «Κούκερου» και της «Κουκερίνας», του «Αράπη και της Καντίνας» κ.λπ.

Για τον απλό άνθρωπο, γράφει ο Μέγας, ισχύει το «Naturalia non sunt turpia» («τα φυσικά πράγματα δεν είναι αισχρά»). Και ο Martin Nilson («Πρωτόγονη θρησκεία», 1911) συμπληρώνει ότι, για τον πρωτόγονο άνθρωπο, η γονιμότητα είναι μία και ίδια παντού σ' όλη τη φύση. Ο σπόρος τοποθετείται στη γη ή στον γυναικείο κόλπο και μετά φυτρώνει το σπαρτό ή γεννιέται το παιδί. Εξού και η λατρεία του φαλλού στην αρχαία Ελλάδα αλλά και σχεδόν σ' όλο τον κόσμο. Αυτή άλλωστε η εξάπλωση ενοχοποιείται για το γεγονός ότι υπήρχαν περισσότεροι από ένας Διόνυσοι που σιγά σιγά συγχωνεύτηκαν στον ελληνικό θεό.

Κατά τον Κικέρωνα, τουλάχιστον πέντε θεοί από διαφορετικές περιοχές είχαν διαδοχικά το ίδιο όνομα. Κάποιοι από αυτούς είχαν να κάνουν με τη βλάστηση, κάποιοι άλλοι με το κρασί. Στην ελληνική αρχαιότητα, η διονυσιακή λατρεία προϋπήρχε στη Θράκη, πριν να απλωθεί σε ολόκληρη την επικράτεια. Οι Θράκες ονόμαζαν τον θεό Βασαρέα, Γίγωνα, Δίαλο, Σαβάτιο, Σάβο. Πάνω στα βουνά, νύχτα και με το φως των πυρσών, τελούσαν προς τιμή του θορυβώδεις οργανιστικές γιορτές με τις γυναίκες να πρωταγωνιστούν. Πίνοντας μεγάλες ποσότητες κρασιού και ίσως κάποιων βαρβιτουρικών, έφθαναν στην έξαρση του μεθυσιού, πιστεύοντας ότι έτσι πλησιάζουν τον θεό ή και εξομοιώνονται με αυτόν, εξασφαλίζοντας ίσως την αθανασία της ψυχής, δοξασία αρκετά διαδεδομένη στη Θράκη ακόμα και στον καιρό του Ηρόδοτου (Ε' π.Χ. αι.). Κι επειδή οι αρχαίοι Θράκες έλκουν την καταγωγή τους από την Ινδία, όπου λατρευόταν ο βεδικός θεός Σόμα, κάποιοι επιστήμονες του ΙΘ' αιώνα ταύτισαν τον Διόνυσο με τον ινδικό θεό: Οι πιστοί του Σόμα έπιναν ένα χυμό από βοτάνια, με τον οποίο μεθούσαν πιστεύοντας κι αυτοί ότι έτσι έφταναν στην αθανασία. Σήμερα, η ταύτιση Διόνυσου και Σόμα δεν έχει πολλούς οπαδούς.

Ξεκινώντας από τη Θράκη, η διονυσιακή λατρεία εξαπλώθηκε σε ολόκληρο τον Ελλαδικό χώρο, με κύρια έκφρασή της στη Βοιωτία, όπου οι μύθοι των ιστορικών χρόνων τοποθετούσαν τη γέννηση του θεού. Εκεί άλλωστε υπήρξε και το πρώτο θύμα των διονυσιακών οργίων. Είναι ο Πενθέας, πρωτοξάδελφος του θεού, που οργιζόταν βλέποντας τις Θηβαίες να τρέχουν ομαδικά στον Κιθαιρώνα και να μετέχουν στις οργιαστικές διονυσιακές γιορτές. Θέλησε να δει, τι ακριβώς κάνουν. Τις ακολούθησε και κρύφτηκε για να τις παρακολουθήσει. Στον παροξυσμό όμως της σεξουαλικής τους διέγερσης, οι γυναίκες τον πήραν είδηση. Χίμηξαν επάνω του και τον κατασπάραξαν. Ο δύστυχος δεν γνώριζε ή δεν έδωσε σημασία στο ότι ο γυναικείος πληθυσμός της ακολουθίας του Διονύσου είναι οι Μαινάδες, νύμφες που προσωποποιούσαν την κορύφωση του γυναικείου οργασμού.

Ο θεός δεν έστεκε σε ένα μέρος, συνεχώς μετακινιόταν κι έφτασε να κάνει ακόμα και πολεμικές εκστρατείες στην Ασία. Το κρασί όμως το διδάξε στους ανθρώπους στη γειτονιά του τόπου γέννησής του, στην Αιτωλία. Τον φιλοξενούσε ο εκεί βασιλιάς Οινέας που κατάλαβε ότι ο θεός γλυκοκοιτούσε τη βασίλισσα Αλθαία. Κι επειδή χέρι που δεν μπορείς να το δαγκώσεις, το φιλάς, ο Οινέας προφασίστηκε πως έπρεπε να πάει ταξίδι, ζήτησε συγγνώμη κι έφυγε. Διόνυσος και Αλθαία παραδόθηκαν στον έρωτά τους κι από την ένωσή τους γεννήθηκε η Δηιάνειρα, μελλοντική σύζυγος του Ηρακλή, ή, κατ' άλλους, ο Μελέαγρος, μυθικός ήρωας με περιπέτειες που ενέπνευσαν στον Όμηρο την «οργή του Αχιλλέα» και την Ιλιάδα.

Φυσικά, ο Διόνυσος κατάλαβε την αληθινή αιτία της απουσίας του καλόβολου Οινέα. Κι όταν ο βασιλιάς επέστρεψε, σε ένδειξη ευγνωμοσύνης, του έμαθε την καλλιέργεια του αμπελιού και την παρασκευή του κρασιού, του «οίνου» όπως βαπτίστηκε παίρνοντας το όνομά του. Η καλλιέργεια του αμπελιού πήρε μεγάλες διαστάσεις και το κρασί έφτασε στην Αττική να γίνει το κυριότερο, μαζί με το λάδι, προϊόν. Με τη λατρεία του Διονύσου να υιοθετείται από την Πολιτεία και τις τελετές προς τιμήν του να συναγωνίζονται σε λαμπρότητα και αυτά τα Παναθήναια. Ήταν τα Μεγάλα Διονύσια, επίσημη κορύφωση μια σειράς από γιορτές διάσπαρτες σε όλη τη χρονική περίοδο από τον τωρινό Δεκέμβριο ως τον τωρινό Απρίλιο. Και με αρχή τα Μικρά Διονύσια.

Τα είχε ιδρύσει ο μυθικός βασιλιάς Αμφικτύωνας, αυτός που έδωσε το όνομα «Αθήναι», όταν ένωσε τα χωριά της Αττικής κάτω από το σκήπτρο του. Ο Πλούταρχος τα περιγράφει ως μια γιορτή που εξελισσόταν σε εύθυμη πομπή με τον επικεφαλής να κρατά ένα πιθάρι με κρασί κι ένα κλαδί από κλήμα. Ακολουθούσε κάποιος που έσερνε έναν τράγο, έπειτα ένας που κουβαλούσε πανέρι με σύκα και τέλος κάποιος που σήκωνε ένα φαλλό σαν σημαιοφόρος. Η γιορτή πήρε μεγάλες διαστάσεις μετά τους περσικούς πολέμους στη Βραυρώνα. Με άσεμνες εκδηλώσεις και τους άντρες να μεθοκοπούν παρέα με εταιρες. Η κεντρική διοίκηση της Αθήνας έστελνε δέκα ιεροποιούς και οι γιορτές έκλειναν με διαγωνισμό ραψωδίας.

Στην Αθήνα, συνήθιζαν να παντρεύονται περίπου τον Ιανουάριο, στον μήνα Γαμηλιώνα. Για τη νεαρή νύφη, ξεκινούσε η ζωή μέσα στο σπίτι. Με εξαίρεση τα Ανθεστήρια: Ένα μήνα μετά τον γάμο, συνήθως στις 11 του μήνα Ανθεστηριώνα (περίπου Φεβρουάριος με μέσα Μαρτίου), οι γυναίκες πρωτοστατούσαν στην τριήμερη γιορτή των Ανθεστηρίων, προς τιμήν του Διόνυσου και του ερχομού της άνοιξης, γλεντώντας όπως περίπου στις κατοπινές βεγγέρες, τις νύχτες πριν από τις Αποκριές.

Την πρώτη ημέρα των Ανθεστηρίων, τα «πιθοίγια», την περίμεναν οι δούλοι όλο τον χρόνο: Ήταν η μέρα τους. Μπορούσαν να κάνουν και να πουν ό,τι ποθούσε η καρδιά τους, ελεύθερα κι ανεξέλεγκτα. Φυσικά, γνώριζαν πως δεν έπρεπε να το παρακάνουν, καθώς υπήρχε περίπτωση κάποια καμώματα να τα πληρώσουν ακριβά την επομένη. Η μέρα άρχιζε με θυσίες και λεγόταν «πιθοίγια», επειδή, σε αντίθεση με τις μέρες μας, τότε άνοιγαν τα καινούρια κρασιά, τα ζυμωμένα από την εποχή του μούστου. Το γιοματάρι έρεε και η αγορά γέμιζε αγοραστές από άλλα μέρη, που έρχονταν να προλάβουν το ξακουστό κρασί της Αττικής.

Η δεύτερη μέρα των Ανθεστηρίων ονομαζόταν «χοές», μέρα της κρασοκατάλυξης, με μια χαρούμενη και επιβλητική νυχτερινή γιορτή. Παντρεμένες κι ανύπαντρες μπορούσαν να παρακολουθήσουν μια παράξενη πομπή που κινιόταν στο φως των πυρσών, κάτω από τους ήχους αυλών και τυμπάνων: Βακχίδες, μαινάδες και νύμφες μπροστά, σάτυροι, Σιληνοί και Φαύνοι πίσω, τραγουδούσαν και χόρευαν. Στη μέση, ένα ανθοστόλιστο άρμα κουβαλούσε τη γυναίκα του «βασιλιά», του δεύτερου μετά τον «επώνυμο», μεταξύ των εννέα αρχόντων της πόλης. Πλάι της, υπήρχε ομοίωμα του θεού Διόνυσου και η όλη πομπή κατευθυνόταν στον ναό, όπου θεός και «βασιλίσσα» έμεναν μαζί ως το ξημέρωμα, καθώς υποτίθεται ότι ήταν η πρώτη νύχτα του γάμου τους. Οι υπόλοιποι όλοι άπλωναν φαγητά και πίθους με κρασί στους υπαίθριους χώρους της πόλης και μετείχαν σε ολονύκτιο γλέντι, που περιλάμβανε και διαγωνισμό κρασιού. Οι διαγωνιζόμενοι έπρεπε να κατεβάσουν απνευστί μια καράφα κρασί. Ο νικητής, αυτός δηλαδή που το κατέβαζε πρώτος, έπαιρνε έπαθλο το θεσμοθετημένο από την Πολιτεία ασκί με κρασί νέας σοδειάς.

Η τρίτη μέρα, οι «χύτροι», ήταν αφιερωμένη στην περισυλλογή, πένθιμη και γεμάτη λειτουργίες. Μια ανάσα, ώσπου να έρθουν τα Μεγάλα Διονύσια, να ξεφαντώσουν πάλι.

(Έθνος της Κυριακής, 20.2.2000) (τελευταία επεξεργασία, 28.8.2009)